

روزگسوسه ماهی معنوی رمضان در آیه قرآن

دکتر سید مهدی سلطانزاده

چکیده

ماه رمضان، ماهی است که سفره‌ی ضیافت الهی گسترده شده و بندگان خدا همه به مهمانسرای حضرت حق دعوت شده‌اند. پیام عظیم الهی، غذای روح و روان انسان هاست و قرآن و سخنان پیامبر اعظم (ص) و اهل البیت (ع) سالم‌ترین، مفیدترین و دلپذیرترین غذای روان و قانون زندگی آدمیان است. روزه نیز پیامی است تربیتی برای انسان‌سازی و شخصیت‌پروری در جنبه‌های مطلوب اجتماعی، فرهنگی و عبادی، که با کاربرد صحیح این سلاح معنوی می‌توان گام‌های عملی معرفت‌نفسانی و توحیدی و

موانست خالصانه با قرآن کریم را پیمود. به راستی منشور عظیم خداوندی، یعنی قرآن به خوبی تبیین‌کننده‌ی پیام‌های معنوی و نتایج مشحون از سعادت روزه‌داری و تزکیه و تعلیم درونی در این ماه است و بر این اساس ماه رمضان را بهار قرآن نامیده‌اند (۱)، که به انسان‌ها روش الهی زیستن و دوباره متبلور شدن در سیر روحانی و دریافت انوار والای آفریدگار را نمایان ساخته و آموزش می‌دهد. در این مقاله سعی نگارنده آن است که به نتایج روزه‌داری حقیقی و جنبه‌های سازندگی انسانی ماه رمضان در پرتو قرآن و حدیث اشاره نماید.

— کلید واژه: قرآن کریم، ماه رمضان، روزه، بهار قرآن، انسان

مقدمه

خداوند متعال برای پذیرش بندگان، اوقات و شرایطی را معین و امتیاز بیشتری داده است، به عنوان نمونه از مکان‌ها مسجد‌ها را، به خصوص مسجد الحرام را، از روزهای هفته جمعه را، از ساعات شبانه روز: اواخر شب و طلوع فجر را و از ماه‌های سال: رمضان را.

آری! رمضان، ماه ضیافت خداست.

خداوند میزبان است و بندگان او مهمان و نیایش و قرب، وسیله‌ی پذیرایی و قلب‌های روشن، فدیه‌ی بندگان به آستان خداوند است و دیدگان

اشکبار و دل‌های امیدوار، سرمایه‌ی عابدان و لب‌های مترنم به ذکر خدا و تلاوت قرآن، زمزمه گر این بزم عشق! زمزمه‌گری که سرشار از تمام پیام‌های الهی و معنوی «تقرب، تزکیه، تعلیم» و «یافتن و رسیدن» به خداوند است و آدمی با بیک عظیم روزه این پیام‌ها را به خوبی دریافت نموده و فصل‌بازی‌ی خویش را درک می‌کند. با تقویت اراده و مالک نفس گردیدن و مهار زدن به تمنیات، راه هجرت از «سئیات» به «حسنات» را آغاز می‌کند. (۲) ماهی که به سلاح دعا، ستایش عظیم خداوند را مضاعف و بر زبان بندگان لبریز می‌گرداند، ستایش از آن خداوندی که خود، ماه رمضان را از جمله راه‌هایی قرار داده که پیمودنش انسان را به رضوان حق می‌رساند و قیام و پاکی و پاک‌سازی را به وی تعلیم می‌دهد. (۳) با رمضان، کلیده‌گشائی و درگشائی برای درستی عمل و وارستن از بردگی و نجات از هلاکت به دست می‌آید که نامش تقوا و جهاد بانفس است. (۴) نوشتار حاضر تبیینی است کلی بره توشه‌های معنوی رمضان در آینه‌ی قرآن و حدیث در مسیر سازندگی انسان.

✦ نتایج روزه داری حقیقی (مهم‌ترین ره توشه)

روزه یکی از واجباتی است که به عنوان عمل عبادی، علاوه بر اطاعت فرمان خداوند متعال و رضایت او، برخوردار از آثار و برکات ارزنده است،

همان گونه که قرآن کریم می فرماید: (یا ایها الذین آمنوا کتِبَ علیکم الصیامُ کَمَا کَتِبَ عَلَی الذین مِن قَبْلِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ (۵))؛ ای کسانی که ایمان آورده اید، روزه بر شما مقرر شده، همان گونه که بر کسانی که پیش از شما بودند مقرر شده بود، باشد که پرهیز کاری کنید.

با توجه به آیه ی مذکور در می یابیم:

۱- روزه از واجباتی است که تثبیت گرایمان است و از نشانه های حقیقی انسان مومن.

۲- روزه زمینه ساز پرهیز کاری و تقواست و برای همگان انجام آن بهتر است، (۶) زیرا با همگانی شدن آن، تحمل سختی هایش آسان می شود و حکمت و جویش که همان تقواست، بیش از پیش روشن می گردد.

۳- در ذیل آیات مذکور روزه «امام صادق (ع)» علت و جوب آن را چنین می داند: «همانا خداوند روزه را واجب ساخت تا به سبب آن توانگر و تهیدست برابر شوند، زیرا توانگر رنج گرسنگی را در نمی یابد تا به تهیدست رحم کند.

چرا که توانگر هرگاه چیزی بخواهد می تواند آن را فراهم آورد. لذا خدای عزوجل خواسته است تا میان آفریدگانش برابری ایجاد کند و رنج گرسنگی و سختی را به توانگر بچشاند تا بر ناتوان دل بسوزاند و به گرسنه رحم کند.» (۷)

◆ روزه داری حقیقی برای انسان نتایج مطلوب ذیل را در بردارد:

◆ تقوا و پرهیزکاری:

در پرتو روزه داری حقیقی انسان متقی گردیده و حقیقت بین می شود، تا آن جا که «خوایش عبادت، سکوتش تسبیح، عملش مقبول و دعایش مستجاب» می گردد (۸). و زمینه های خودسازی درونی و بیرونی ایجاد می گردد و فرصت خودیابی بشری تبلور می یابد.

چون که تقوا بست دو دست هوا

حق گشاید هر دو دست عقل را

◆ زودیت اخلاص:

با روزه داری حقیقی، انسان «خر» می شود و از «فجور» به «فلاح» می رسد و «دارالسلام» و «وادی ایمن» را در می یابد و بدان ها قدم می گذارد. قلب خویش را برای خدا خالص می گرداند و در موسم انس و خلوت رمضان از آرایش ظاهر بدون سود برای مردم دست برداشته و به آرایش باطنی سودمند نزد خدا اشتغال می ورزد.

حضرت فاطمه ی زهرا (س) در این باره می فرماید: «فَرَضَ اللَّهُ الصَّیَامَ تَثْبِیْثًا لِلْإِخْلَاصِ؛ خداوند روزه را واجب گردانید تا اخلاص را (در زندگی انسان ها) تثبیت نماید.» (۹)

◆ رهایی از عذاب الهی:

امام علی (ع) در این زمینه می فرماید: «... وَ صَوْمُ شَهْرِ رَمَضَانَ فَإِنَّهُ مِنْ الْجَنَّةِ مِنَ الْعَذَابِ؛ روزه ی ماه رمضان سپر نجات از عذاب الهی است.» (۱۰)

◆ پاداش الهی:

پیامبر گرامی و اعظم اسلام (ص) فرمودند: خداوند تبارک و تعالی فرمود: «الصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزَى بِهِ؛ روزه از آن من است و من بر آن پاداش می دهم.» (۱۱)

◆ حکمت و یقین:

رسول اعظم (ص) فرمود: در شب معراج گفتم: «يَا رَبِّ وَ مَا مِيرَاثُ الصَّوْمِ؟ قَالَ: الصَّوْمُ يُورِثُ الْحِكْمَةَ وَ الْحِكْمَةُ تُورِثُ الْمَعْرِفَةَ وَ الْمَعْرِفَةُ تُورِثُ الْيَقِينَ فَإِذَا اسْتَيْقَنَ الْعَبْدُ وَ لَا يُبَالِي كَيْفَ أَصْبَحَ، يَغْسِرُ أَمْ بَيْسِرٍ؛ پروردگار را! میراث روزه داری چیست؟ ندا رسید: روزه باعث پیدایش حکمت در انسان است و حکمت نیز مایه پیدایش معرفت و معرفت عامل حصول یقین (در جان آدمی) است و آن گاه که بنده ای به یقین برسد، باکی ندارد که چگونه زندگی وی می گذرد؛ در سختی یا راحتی» (۱۲)

◆ تندرستی:

از دیگر آثار مهم روزه داری حقیقی، سلامت جسم و جان و تندرستی کامل است؛ پیامبر اعظم (ص) فرمود: «... ضَوْفُوا تَصِحُّوا؛ روزه بگیرد تا سلامتی یابید.» (۱۳)

◆ تضعیف شهوت:

با روزه داری حقیقی، انبان شکم از نان تهی و از گوهرهای اجلالی و آسمانی سرشار می گردد و سر مستی های گذار و شهوت های کور گرا و جمودنما از آدمی رخت بر می بندد؛ پیامبر

اعظم (ص) فرمود: «عَلَيْكُمْ بِالصَّوْمِ، فَإِنَّهُ وَ مُحِمَّةٌ لِلغُرُوقِ وَ مُذْهَبَةٌ لِلأَشْر؛ بر شما باد به روزه گرفتن که آن رگ ها را می برد (شهوت ها را کم می کند) و سرمستی را می برد.» (۱۴)

◆ آمرزش گناهان:

با روزه داری حقیقی، موسم رحمت و تجلی حقیقت به خوبی درک شده و تطهیر قلب عملی می گردد.

پیامبر اعظم (ص) فرمود: «مَا مِنْ صَائِمٍ يَحْضُرُ فَوْماً يَطْعَمُونَ إِلَّا سَبَّحَتْ أَعْضَاؤُهُ وَ كَانَتْ صَلَاةَ الْمَلَائِكَةِ عَلَيْهِ، وَ كَانَتْ صَلَاتُهُمْ اسْتِغْفَاراً؛ هیچ روزه داری نیست که بر عده ای در حال غذا خوردن وارد شود، مگر این که اندام هایش تسبیح گویند و فرستگان بر او درود بفرستند و درود فرشتگان آمرزش خواهی است.» (۱۵)

◆ استغفار:

استغفار از گناه و طلب آمرزش از درگاه احدیت و محضر والای خدای کریم، از جمله توصیه های مهم و مؤعد قرآنی و پیشوایان دینی به عنوان ره توشه معنوی در ماه رمضان است. استغفار نمود توبه است و برای روزه دار حقیقی رمضان المبارک، توشه ای معنوی بسیاری را به ارمغان می آورد که از آن جمله اند:

۱- امید: خداوند مهربان، استغفار را ابزار امید و پذیرش بندگان در درگاه خود دانسته است: «و لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيماً؛

(۱۶) یا « وَ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا » (۱۷)

۲- رحمت: خداوند تبارک و تعالی از جهت لطف و رحمت خویش نسبت به بندگان، همواره راه‌های بازگشت به خویش را به روی آنان گشوده که کوچکترین معصیت و نافرمانی در برابر ساحت قدس ربوبی برای مرتکب آن، دوری دائمی و ابدی از رحمت او داشته باشد، اما او از بزرگواری و بر اساس رحمت خویش از کنار معاصی بزرگ و کوچک می‌گذرد و همواره به بندگان نوید رحمت خویش را می‌دهد. و در این رهگذر استغفار را امانی از مردم قرار داده است.

«وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ يَهْتُمُّ بِمَا كَانُوا اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ...» (۱۸) و تا آن گاه که تو (ای پیامبر) در میان آنان باشی، هر آینه کیفر نکنند و در حالی که آنان از خداوند در خواست آموزش نمایند، عذاب دهند آنان نخواهد بود» امام باقر (ع) در ذیل این آیه شریفه به نقل از حضرت علی (ع) می‌فرماید: «در زمین دو امان از عذاب و کیفر خدای سبحان بود یکی از دو امان دیگر موجود نیست، پس بر شما باد تمسک به آن دیگر. آن که نیست همانا پیامبر گرامی و اعظم (ص) است که رحلت فرمود، و امان بر جای استغفار و طلب آموزش است. (۱۹)

آری! باید شتاب کرد که در ماه مغفرت و آموزش گناهان، یعنی رمضان، باید طلب استغفار نمود و بخشش و عفو و قبول پروردگار را برای خویش

به ارمغان آورد و با روزه داری حقیقی و استغفار که مکمل یکدیگرند در شکست شیطان، (۲۰) رأس اهریمن کفر و الحاد را بکوبیم و غبار جهل و خمودی و خرافه را از دامان خویش و اسلام پاک و عزیزمان بروسیم و در بزم عاشقانه الهی با بهره مندی از برکات و فضایلش، جسم و جان خویش را صیقل دهیم و نداشتیم: «خداوند! از گناهانمان به سوی تو می‌گریزیم، پس ما را در حالی که از کرده‌های خویش تائب و پشیمان هستیم، پناه ده و در حالی که مستغفر هستیم و از تو آموزش می‌طلبیم، توبه ما را بپذیر» (۲۱)

سفره‌های رحمت رمضان بر همگان گسترده و مزاحمان و شیاطین در غل و زنجیرند، ولی هر کس در کنار سفره‌ای می‌نشیند.

بلبل به باغ و جغد به ویرانه تاخته هر کس به قدر همت خود خانه ساخته در حقیقت «احکام و رعایت دقیق آن، توجه به آداب روزه داری حقیقی (مستجاب و واجبات) و پرهیز از گناه به طور جد، سفره‌های فراخنای رحمت الهی در رمضان هستند که آدمی را از پل صحت و پله ی ثواب عبور داده، به قلّه بزرگ مخلصانه الهی می‌رساند. (۲۲)

✦ اخلاق قرآنی: قرآن کریم، به عنوان زمزمه‌ی عاشقانه و دل دادگان سوی دوست در صحرای وجودی رمضان و سفره‌ی گسترده‌ی فیض الهی و کلام نورانی پروردگار انسان و جهان، معیار و محک درستی و نادرستی اندیشه‌ها، احکام، رفتار و اخلاق به

شمار می‌آید و هر چه بارهنمودهای آن ناهماهنگ باشد، فاقد ارزش و اعتبار است. این سند نبوت و معجزه جاوید پیامبر اعظم (ص) به عنوان ره توشه معنوی رمضان در سیر اخلاق فردی و اجتماعی مطرح و قابل توجه است و وقتی ما «امامت و مؤانست دائمی با آن را» بپذیریم و به هدایتش گردن نهیم و آنرا الگو و ارزویاب اخلاقی خویش بدانیم، به درک حقیقی رمضان و فیوضات کامل الهی و معنوی آن نائل شده ایم و خود را متخلق به اخلاق قرآنی نموده ایم. نتایج انس و الفت دائمی با قرآن در همه زمان‌ها، به ویژه ماه مبارک رمضان، ارزش‌های اخلاقی ذیل را در نهاد درونی و برونی انسان شکوفا می‌نماید و تأثیر خود را بیش از پیش نشان می‌دهد و روزه‌ی روزه دار را متجلی به نور حقیقت معرفت می‌گرداند:

۱- امیر نفس: از برجسته‌ترین صفات یک انسان وارسته و اخلاقی، که از مؤانست حقیقی با قرآن کریم و روزه داری حقیقی در ماه مبارک رمضان حاصل می‌گردد، «تسلط بر نفس» در برابر کششهای نفس اماره و تمایلات و وسوسه‌های شیطانی است. از این خصیصه می‌توان به عنوان «تقوا» و «عفاف» نیز نام برد. قدرت اراده و انتخاب، معجزه می‌کند، به شرط آن که از این نعمت الهی و ودیعه ربّانی بهره شایسته برده و بذر وجود را به برگ و بار بنشانیم. ثمره‌ی حسن استفاده از این قدرت عظیم رسیدن به بهشت الهی است. در قرآن کریم

آمده: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ، فَإِنَّ الْجَنَّةَ الْمَأْوَىٰ» (۲۳) بیم از خدا و حاضر و ناظر دین او، به انسان نیروی کنترل نفس می‌دهد و با کنترل نفس می‌توان بر تمنیّات سیر ناپذیر نفس حیوانی غالب آمد و نفس سرکش را رام ساخت و به جای «اسیر نفس» شدن، «امیر نفس» گردید.

۲- خود فراموشی: به جای آن که روح، در خدمت جسم باشد، اگر جسم و تن مرکب شود و روح و خرد «سوار»، آن گاه جز در ساحل بیداری و خانه پاکی فرود نخواهد آمد. روزه دار حقیقی بودن و همنشین با قرآن شدن در رمضان، رجوع به فطرت خدایی و زدودن گرد و غبار غفلت و نسیان از آینه‌ی جان را به عنوان گل‌های وجودی شکوفا می‌سازد و از خود گذشتن و به خدارسیدن را به آدمی تعلیم می‌دهد. این امر نه به مثابه خود فراموشی به مفهوم باختن زندگی و سوختن جاودانه در دوزخ عقوبت محسوب می‌گردد، بلکه به معنای گذشتن از خود و دست یابی به معرفت والای الهی به شمار می‌آید و در این مسیر «خود آگاهی» به عنوان کیمیای گرانبها جهت رستگاری انسان و دوری از غفلت و تباهی‌ها و زمینه‌های سقوط اخلاقی است و خداوند در همه جای این مسیر با آدمی همراه بوده و از ضمیر و ظاهر او آگاه است: «وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (۲۴) و (۲۵)

۳- شست و شوی روح: گاهی اشتغالات روزمره

و گرفتاری‌های زندگی، انسان را از رسیدن به خود و رشد دادن به نهال و جود غافل می‌سازد و روح، دچار فرسایش می‌شود. اگر خستگی جسم با تفریحات سالم و استراحت از بین می‌رود، خستگی جسم با تفریحات سالم و استراحت از بین می‌رود، خستگی‌های روحی هم در سایه سار نیایش و دعا به آرامش می‌رسد. «آب» تشنگی جسم را فرو می‌نشانند و «اشک» تشنگی روح و جان را. از این رو «نیایش» از ضروری‌ترین نیازهای زندگی است که بر اثر همنشینی و مداومت با قرآن، به عنوان اخلاق قرآنی و نیرویی کارساز جهت بندگی و طاعت خالصانه‌ی خداوند برای انسان در ماه رمضان حاصل می‌گردد و با دعا، ذکر و خشوع به درگاه عظیم ربوبی شکوفا شده و آدمی را عزیز و مقرب در نزد خداوند می‌گرداند: «و اعبده و اشکرو الله...» (۲۶) آری! انسان باید دل را از غرور و غجب و خود خواهی و خود بینی پاک کند، تا تبدیل به آینه شود و در این آینه نور خدا متجلی گردد و غبارهای چهره‌ی جان از دیگر جلوه‌های انس دائمی با قرآن در همه‌ی زمان‌ها، به ویژه در ماه بهار قرآن، که ره توشه‌هایی معنوی جهت تربیت انسان‌ها محسوب می‌گردند و تربیت قرآنی برای آنان به ارمغان می‌آورد «رعایت حرمت‌ها و توجه به حریم‌ها، (۲۷) شکوفایی دائمی صدق و راستی در وجود، پرهیز از بدگمانی (۲۸) و شکر دائمی نعمت‌های

الهی» (۲۹) است.

«پس نوشت ۱۵»

- ۱- قال رسول الله (ص): «لِكُلِّ شَيْ رُبِيعٌ وَرُبِيعٌ الْقُرْآنُ شَهْرُ رَمَضَانَ»؛ برای هر چیز بهاری است و بهار قرآن ماه رمضان است.
- ۲- اشاره است به آیه‌ی شریفه: «ان الحسنات يذهبن السيئات» سوره هود/ ۲۴
- ۳- صحیفه سجاده، دعای ۴۴
- ۴- «فان تقوى الله (مفتاح) سداد و ذخیره معاد و عتق من كل ملكه...» نهج البلاغه، خطبه ۲۲۸
- ۵- سوره بقره/ آیه ۱۸۳
- ۶- اشاره به آیه ۱۸۴ سوره بقره: «... و أن تصوموا خیر لکم ان کنتم تعلمون»
- ۷- من لا يحضره الفقيه، شیخ صدوق، ج ۲، ص ۷۳
- ۸- اشاره است به حدیث امام صادق (ع): «نوم الصائم عباده و صمته تسبیح و عمله مقبل و دعائه مستجاب» محجبه البیضاء، ج ۲، ص ۱۲۴، من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۷۶
- ۹- علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۴۶
- ۱۰- همان
- ۱۱- کافی، کتاب صوم، ج ۴، ص ۶۳، بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۲۴۹
- ۱۲- میزان الحکمه، ج ۵، ص ۴۷۵
- ۱۳- همان، حرف صاد، ح ۱۰۹۲۷

۱۴- همان، ح ۱۰۹۱۸

۱۵- ثواب الاعمال، ص ۷۷

۱۶- سوره نساء، آیه ۶۴

۱۷- همان، آیه ۱۱۰

۱۸- سوره انفال/ ۳۳

۱۹- بحار الانوار، ج ۹۰، ص ۲۸۴

۲۰- اشاره است به حدیث امام صادق (ع) به نقل از پیامبر اعظم (ص): «آیا شما را خبر ندهم به آنچه که اگر آن را انجام دهید، شیطان را دوری می‌گزیند، آن گونه که مشرق از مغرب دور است؟ آن گاه فرمود: روزه بگیرید که روزه چهره‌ی شیطان را سیاه می‌کند... و استغفار کنید که رگ گردن شیطان را می‌گسلد.» بحار الانوار، ج ۹۰، ص ۲۷۶

۲۱- دعای اول از قسم چهارم اعمال ماه مبارک رمضان (اعمال روزهای ماه مبارک)؛ مفاتیح الجنان باب (اعمال ماه رمضان)

۲۲- جهت مطالعه تفصیلی این مراحل و موضوعات: فصلنامه مبلغان، ش ۵۹، معاونت تبلیغ و آموزش‌های کاربردی حوزه علمیه قم، صص ۱۵-۱۲

۲۳- سوره نازعات، آیات ۴۰ و ۴۱

۲۴- سوره حدید، آیه ۴

۲۵- فصلنامه فرهنگ جهاد، حوزه نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی، ش ۲۳ و ۳۴، صص ۱۳۸-۱۳۶

۲۶- سوره عنکبوت/ ۱۷

۲۷- از جمله‌ی این حریم‌ها «احسان همیشگی به والدین و قدرشناسی از زحمات ایشان است»: قرآن کریم، سوره اسراء، آیات ۲۳ و ۲۴، سوره لقمان/ ۱۴
همچنین: تفسیر المیزان، علامه طباطبایی، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، ذیل آیات مذکور.

۲۸- سوره حجرات/ ۱۲: «اجتنبوا کثیراً من الظن ان بعض الظن اثم»

۲۹- سوره بقره/ ۴۰، سوره ابراهیم/ ۷: «اذکروا نعمتی التي انعمت علیکم»؛ «لئن شکرتم لا زیدنکم»